

Władysław LUBAŚ
Kraków

Czeska polityka językowa

Językiem czeskim posługują się przede wszystkim członkowie czeskiej wspólnoty narodowej w Republice Czeskiej zamieszkałej przez ponad 10 000 000 mieszkańców, w tym w zdecydowanej większości przez Czechów (94%), a poza tym przez Słowaków (4%), Polaków, Węgrów i inne narodowości. Czesi w różnym stopniu posługujący się swoim macierzystym językiem mieszkają także w USA (od 500 000 do 1 400 000), w Kanadzie (ok. 28 000), na Ukrainie (około 21 000), ponadto w: Bułgarii, Polsce, Austrii, Izraelu, na Słowacji, w Słowenii. Uważa się, że językiem czeskim posługuje się obecnie ok. 12 000 000 osób. Nieco inne i bardziej szczegółowe dane demograficzne znajdujemy w encyklopedii internetowej *Wikipedia* (2001). Według tego źródła pełna populacja Czech wynosi 10 230 060, z czego Czesi liczą – 9 249 777 (90,42%), Albańczycy – 690 (0,01%), Bułgarzy – 4 363 (0,04%), Chorwaci – 1 585 (0,02%), Niemcy 39 106 (0,38%), Grecy 3 219 (0,03%), Węgrzy 14 672 (0,14%), Morawianie 380 474 (3,72%), Polacy 51 968 (0,51%), Romowie 11 746 (0,11%), Rumuni 1 238 (0,01%), Rusini 12 369 (0,12%), Łemkowie (Rusnacy) 1 106 (0,01%), Serbowie 1 801 (0,02%), Ślązacy [sic!] 10 878 (0,11%), Słowacy 193 190 (1,89%), Ukraińcy 22 112 (0,22%), Wietnamczycy 17 462 (0,17%), pozostali – 26 499 (0,26%), ludność o podwójnej narodowości (może obywatelstwie?) 12 978 (0,13%), niezdeklarowani 172 827 (1,69%).

Na podstawie zacytowanych danych proporcje między narodem dominującym – Czechami a mniejszościami narodowymi i etnicznymi wynoszą 94% : 6% lub 90% : 10%. Skala ewentualnego błędu jest na tyle mała, że nie stanowiłaby zjawiska ważnego dla sytuacji języ-

kowej państwa, gdyby nie ożywiona świadomość odrębności etnicznej i językowej Morawian, o czym jeszcze będzie dalej mowa.

1. Aspekt historyczny języka czeskiego

Jednak aby zrozumieć dzisiejszą sytuację i politykę językową prowadzoną w Republice Czeskiej, konieczne jest przypomnienie najważniejszych faktów historycznych, które w pewnej mierze do dzisiaj wpływają na jej kształt i kierunki. Początki czeskiego języka literackiego (standardowego) datuje się na XII–XIII wiek. W następnym stuleciu mamy już bogatą literaturę reprezentowaną przez różne gatunki: pieśni kościelne, hagiografię, epikę historyczną i rycerską, poezję miłosną, satyrę, dramat, kroniki a także teksty prawniczo-urzędowe i słowniki. Pod koniec XIV wieku powstał przekład Pisma Świętego. Ważną rolę w rozwoju czeskiego języka standardowego odegrał ruch husycki i sam reformator religijny Jan Hus (1369–1415), któremu przypisuje się wczesne zwrócenie uwagi na rolę narodowego języka mówionego, który przeciwstawiano oficjalnej i kościelnej łacinie i językowi niemieckiemu. Tradycja husycka odgrywa ważną rolę w czeskiej kulturze i czeskiej ideologii narodowej. W XVI wieku dzięki działalności Braci czeskich opublikowano doskonale przetłumaczoną na czeski *Biblię Kralicką* (w 6 tomach), wydano też gramatyki (np. Blahoslava, Hudożerskiego). Literacki (standardowy) język czeski w XVI w. uzyskał pełną poliwalencję, chociaż dzielił ją jeszcze z łaciną. Rozkwit czeskiego piśmiennictwa i języka został przerwany na początku XVII w. po klęsce militarnej Czechów pod Białą Górą (1620) i utracie czeskiej państwowości. Odrodzenie przyszło dopiero w XIX wieku i wiązało się z ruchem narodowym zmierzającym do przywrócenia Czechom świadomości narodowej i odzyskanie państwowości. Na początku XIX w., gdy rodził się czeski ruch narodowy Josef Dobrovský opublikował normatywną gramatykę czeską (*Ausführliches Legegebäude der böhmischen Sprache*, 1809), która została oparta na szesnastowiecznej *Biblii Kralickiej*. Odradzał się więc język dawny, piśmienny, który wspierano dodatkowo słownictwem polskim i rosyjskim. Ten wzorzec nie miał jednak szans na szerokie upowsze-

chnienie ze względu na swoją archaiczność. Ale świadomość językowa oparta na tym archaicznym wzorze przetrwała w pewnym sensie do dzisiaj, gdy darzy się szczególnym prestiżem książkowy, literacki wariant czeszczyzny (*spisovná čeština*). Nic dziwnego, że już w XIX wieku powstała potrzeba standaryzacji żywego języka mówionego, której dokonano na podstawie interdialektów, dialektów i odmian miejskich jako odmianę nazywaną *hovorová čeština*. Z powodu zaistniałej różnicy między archaiczną postacią języka pisanego i innowacyjną zróżnicowaną socjalnie języka mówionego – wykształciły się trzy odmiany języka ogólnego:

- 1) *spisovná čeština* (literacki język oficjalny pisany),
- 2) *hovorová čeština* (odmiana, ówiona inteligentka, wzorcowa),
- 3) *obecná čeština* (odmiana potoczna z odmienną fonetyką i gramatyką).

Dzisiaj te odmiany ulegają dynamicznym przekształceniom i podlegają normowaniu przez różne ośrodki zarządzania oświatą i kulturą.

Średniowieczną podstawą języka standardowego był prawdopodobnie miejski dialekt praski. Dziewiętnastowieczny standard Dobrovskiego nie miał podstawy dialektalnej tylko literacką, książkową. Nowy odrodzony język standardowy od początku XIX wieku oparł się też na dialektach środkowo-czeskich okolic Pragi i w pewnym okresie na zachodnio-morawskich (Bohoslav). W powstałym w 1918 r. państwie dwunarodowym – Czechów i Słowaków – Czechosłowacji – język czeski współfunkcjonował ze słowackim, przy czym zajmował on pozycję dominującą, mimo że początkowo nosił nazwę języka czesko-słowackiego, a jego wpływ na język słowacki przetrwał do dzisiaj, chociaż ze zmiennym nasileniem. Sprzyjały temu procesowi przewaga liczebna, ekonomiczna, kulturalna i długa tradycja piśmiennicza czeszczyzny, ale też dawniejsze idee panslawistyczne głoszące jedność narodów i języków czeskiego i słowackiego (Ján Kollár). W tym duchu zostały zadekretowane prawnie języki używane w dawnej Czechosłowacji. Konstytucja demokratycznej Czechosłowacji (Československá republika 1918–1938) z 1920 r. przewiduje istnienie politycznego „narodu czeskosłowackiego” i „języka czeskosłowac-

kiego”, składającego się z dwóch języków: czeskiego (używanego w Czechach) i słowackiego (używanego na Słowacji). Zasada ta była podstawą ówczesnej polityki językowej przewidującej na przykład nauczanie tego języka w dwóch wariantach czeskiej i słowackiej. Fakt ten odmiennie oceniają Czesi i Słowacy. Pierwsi widzą w tym demokratyczne swobody dla wielojęzyczności (także dla ludności niemieckiej, która w roku 1930 liczyła ponad 3 000 000, czyli stanowiła połowę ogółu Czechów i innych narodowości: Węgrów, Ukraińców, Polaków i Żydów (por. Kořenský 1997, s. 260–261), drudzy – tendencję do ekspansji i supremacji czeszczyzny i sprowadzenia języka słowackiego do roli folklorystycznej (por. Bosák (red.) 1998, s. 16–17). W każdym razie język czeski (jako dominujący wariant „języka czeskosłowackiego”) dzięki konstytucji umocnił się jako język państwowy i zdołał ograniczyć w funkcji urzędowej pozostałe do niedawna rywalizujące z nim języki, zwłaszcza niemiecki i w dużej mierze słowacki. Dzięki silnemu zapleczu naukowemu, które tworzyli językoznawcy skupieni w Praskim Kole Lingwistycznym (Cercle Linguistique de Prague) i którzy wypracowali nową strukturalistyczną metodologię lingwistyczną w zakresie funkcjonalnej teorii języka literackiego (B. Havránek), stylistyki (J. Mukařovský), fonologii (N. S. Trubeckoj) teoria normowania stała na wysokim poziomie.

Po wojnie aż do 1948 roku sytuacja językowa czeskiego zmieniła się o tyle, że ubyło nosicieli języka niemieckiego, istotnego rywala narodowego języka Czechów w związku z wysiedleniem z państwa Niemców Sudeckich. Po zmianach politycznych w 1948 roku, gdy władzę przejęli komuniści i ogłosili nową konstytucję 9 maja tegoż roku, skończono z fikcją „języka czeskosłowackiego”, przyznając prawo narodom czeskiemu i słowackiemu do ich narodowych języków, co potwierdza też następna konstytucja Czechosłowackiej Socjalistycznej Republiki z 11 lipca 1960 r. Wyraźniej rzecz stawia konstytucja z 1968 roku, kiedy państwo zyskało status federacji. Podkreślono w niej, że narody i języki czeski i słowacki są równoprawne we wszystkich organach państwowych, także w szkołach a języki mniej-

szości narodowych są równoprawne w regionach, gdzie te narodowości zamieszkują.

Jednak okres 1948–1990 charakteryzuje się głęboką ideologizacją języka, co się wyraża w powstaniu tzw. nowomowy, czyli zsakralizowanych wyrażen podlegających politycznej cenzurze państwowej (Lotko 1997, s. 110–123), która w Czechosłowacji była szczególnie dotkliwa. Sytuacja zmienia się z chwilą zerwania z ustrojem komunistycznym w wyniku tzw. aksamitnej rewolucji w roku 1989, kiedy zaczęto wprowadzać porządki demokratyczne. Charakteryzuje ją czeski socjolingwista następująco:

Zásadní změny v orientaci politického vývoje naší republiky, které nastaly po 17. listopadu 1989, stále hlouběji zasahují oblast individuálního a společenského vědomí a spolu s tím pochopitelně i jeho výraz nejvlastnější a nejbezprostřednější – národní jazyk. Proto také nejen jazykovědci, ale i lidé všech zájmů a povolání si kladou otázku, nakolik se všechny tyto změny projevují jak v jazyce samém, to je v soustavě jeho prostředků a zákonitostí, tak ve způsobu, jak s tímto jazykem při dorozumívání zacházíme, a v neposlední řadě též v postojích, jaké k jazyku vůbec – a ke své mateřštině zvláště – vědomě nebo podvědomě zaujímáme (Kraus 1991, s. 1; por. też Balowski 2002, s. 5).

2. Współczesna sytuacja języka czeskiego

Na współczesną sytuację języka czeskiego w Republice Czeskiej mają wpływ nie tylko krajowe zjawiska społeczne i polityczne, ale też szersze – przede wszystkim europejskie a może nawet światowe. Czechy bowiem – jako państwo z tradycjami demokratycznymi jeszcze z okresu sprzed drugiej wojny światowej, odrodzone po „aksamitnej rewolucji” od 1989 roku – aktywnie uczestniczą w życiu gospodarczym i kulturalnym w skali globalnej. Zjawiska te, mające związek z językiem omówił František Daneš (1997, s. 12–24), które w skrócie wyglądają następująco.

Opis sytuacji językowej można przeprowadzić w szerokim zakresie, uwzględniając równolegle czynniki zewnętrzne i systemowe (łącznie ze stylistycznymi) lub w węższym – koncentrując się wyłącznie na jednych lub drugich. Daneš (1997) przedstawił opis współczesnej

sytuacji języka czeskiego według drugiego typu, nie stroniąc jednak od uwag o zjawiskach zewnętrznych wpływających na pewne społeczno-polityczne tendencje warunkujące położenie języka. Istotne jest w tym opisie jest wyróżnienie procesów europejskich lub światowych, które uwidaczniają się także w Czechach w zmianach językowych. Są to:

- 1) formowanie się społeczeństwa „euroatlantyckiego” (*euroatlantická společnost*), które ulega modernizacji wyrażającej się w rozwoju techniki i nauki, informatyzacji, czyli tzw. „trzeciej industrializacji” (*třetí industrializace*), dalszej urbanizacji, sekularyzacji (co w Czechach jest zjawiskiem osobliwym na tle innych państw postkomunistycznych), w organizacji typu biurokratycznego (*rozvoj organizací byrokratického typu*),
- 2) powstanie i formowanie się „społeczeństwa masowego” (*masová společnost*), w którym dochodzi do standaryzacji i uniformizacji także życie codzienne,
- 3) procesy globalizacyjne zachodzące w społeczeństwie czeskim, które charakteryzują się z jednej strony – rozszerzeniem przestrzeni życia gospodarczego, wymianą i różnorodnymi kontaktami w tej przestrzeni, a z drugiej – dywersyfikacji, peryferyzacji zarówno gospodarczej jak i kulturalnej.

Wszystkie te procesy znajdują się w fazie początkowej a niekiedy embrionalnej i dlatego mają inny wymiar niż w rozwiniętych społeczeństwach europejskich:

Česká národní společnost vstupuje nyní plně do této euroatlantické situace jednak se zpožděním, jednak poznamenána svou specifickou historickou zkušeností nejen posledních sedmdesáti osmdesáti let, ale vlastně více než tří set let (Daneš 1997, s. 11).

Z powodu tychże zmian w języku czeskim także dochodzi do „vyrovnávání (nivelizaci) dosavadních rozdílů. Dochází k jazykové homogenizaci, kterou lze chápat i jako úbytek či snižování jazykové variety. [...] Nepochybně ovšem vnáší do jazyků jistou nestabilitu, nejistotu a variantnost” (Daneš 1997, s. 13). W wyniku tych ogólnoeu-

ropejských procesů narušeny zostaje system jazyka standardowego na rzecz substandardów, które stale – a ostatními czasy coraz intensywniej – wywierają wpływ na *koiné*, ten najwyżej oceniany wariant języka, czyli na wariant podstawowy – *spisovná čeština*. Cechą charakterystyczną czeskiej sytuacji językowej jest w zasadzie usunięcie z naturalnej, werbalnej funkcji komunikatywnej wariantu najwyższej rangi tj. *spisovný (standardní) jazyk* i wprowadzenie w to miejsce substandardów potocznych/kolokwialnych (np. *obecná čeština, běžně mluvená čeština*¹). W wyniku tego:

Zpravidla mluvíme jazykem kombinovaným, smíšeným, např. hovorově spisovným s promíšenými prvky tzv. obecné češtiny, nebo regionálním interdialektem kombinovaným s lokálním nářečím a některými tvary spisovnými. A navíc přistupuje významná diferencovanost řeči podle nejrůznějších mluvních situací, přičemž táto diferenciace probíhá v řeči každého jednotlivého mluvčího (Daneš 1997, s. 14).

Zakresy użycia poszczególnych wariantów współczesnej czechyzy w komunikacji publicznej wyraźnie są określone tylko w tekstach pisanych (także w literaturze pięknej), gdzie się używa wariantu „čeština spisovná”, która także występuje w dydaktyce szkolnej, religijnej, w dyskursie telewizyjnym, radiowym. W innych sytuacjach, stylach i gatunkach wypowiedzi wariacja jest bardzo dynamiczna i zróżnicowana:

Nejasná a kolísavá je situace mluvené komunikace v administrativním a podobném styku s občany. Zčásti je tomu tak i v situacích nakupovacích, kde se zřejmě jeví substandard přijatelný. (Jsou zde výrazné rozdíly lokální a hlavně individuální, závislé na obou partnerech hovoru a na prostředí.) Podobně neurčité situace představují neformální diskuse, rozhovory odborníků, techniků, vědců, politiků aj., zatímco u mnoha umělců převažuje, zejména v Čechách, substandard, leckdy spojený s jistou

---

¹ Terminem *běžně mluvená čeština* „lze označovat repertoár všech různých, různorodých jazykových prostředků (nespisovných, ale zčásti i spisovných, resp. společných), kterých se užívá v situacích, v nichž se nepředpokládá závazné užívání spisovného jazyka. Jde tedy o rozsáhlou nejednotnou, nehomogenní řečovou oblast vykazující vysoký stupeň variantnosti, kterou probíhá řada parametrů (lokální,

komunikační ležernosti, někdy až malou kultivovaností (patrně tu spolupůsobí snaha po vyjadřování bezprostředním a autentickým) (Daneš 1997, 16).

Podobnie rzecz wygląda w innych środkach publicznej komunikacji:

V různých rozhlasových a televizních pořadech je jazyková situace značně pestrá a heterogenní a zcela zřetelně závisí nejen na typu pořadu, ale též na individuálních zvyklostech, sklonech a schopnostech mluvčího. Platí to zejména o těch mluvčích, kteří nepatří k profesionálům médií. V hrubých rysech se ukazuje, že politikové, lidé z vyšší administrativy a obchodního světa, právníci, lékaři a ekonomové užívají v naprosté většině a přirozeným způsobem jazyk spisovný (Daneš 1997, 16).

Ogólna sytuacja wygląda tak:

Pozice standardu se oslabuje, protože však žádná jednotná a pevná norma substandardní a rovněž normy pro užívání standardu a substandardů v jednotlivých komunikativních situacích jsou v pohybu, je ústní jazykový úzus poměrně pestrý [...]. Vztah mezi standardem a nestandardem (především tzv. obecnou češtinou) je dvojaký. Na jedné straně jde v některých komunikativních situacích o konkurenci mezi oběma, přičemž – a to je třeba zdůraznit – jedná se v případě obecné češtiny téměř vždy o jisté ingredience standardních forem nebo přímo o míšení (kombinaci) obou. Na druhé straně substandardní prvky, většinou morfologické a lexikální, pronikají do hovorové vrstvy standardu a později často ještě hlouběji (Daneš 1997, s. 17).

3. Planowanie statusu języka czeskiego

W czeskiej literaturze, która obfituje w dobre teoretyczne opracowania polityki językowej, ujmuje się ją na szerokim tle działalności prawnej, organizatorskiej, dydaktycznej i naukowej, zwłaszcza w kontekście takich pojęć jak państwowość, państwo, języki, oświata (nauczanie języka/języków (Kořenský 1998, s. 95). W związku z tym wyróżnia się pojęcia *prawo językowe* i *polityka językowa*. Termin pierwszy Kořenský definiuje:

[...] soubor právních norem různé právní síly, které upravují řečové chování občanů zejména v oficiálním a polooficiálním styku, stanoví řečovou stránku vnějšího i vnitřního úřadování a jednání státních a veřejnoprávních orgánů a subjektů, upravují řečovou stránku soudnictví, školství, osvěty, kultury apod. Stav a charakter jazykového práva nelze identifikovat s existencí nebo neexistencí explicitních ustanovení

v ústavě, s existenci či neexistenci jazykového zákona. Jazykové právo tvoří i nejrůznější právní předpisy týkající se řečového chování občanů, popř. cizinců na území státu; svým způsobem je jazykové právo definováno i neexistenci příslušných právních předpisů, neúplností příslušné soustavy předpisů (Košenský 1998, s. 95).

A do tego jeszcze dodaje się uzupełnienie praktyczne, mianowicie pojęcie *stopnia mocy prawnej (stupeň právní síly)*, czyli urzędowej hierarchii aktu prawnego wyższego i niższego rzędu oraz siłę świadomości poszanowania tych aktów i wykonywania ich w praktyce.

Až do roku 1948 obowiązywały různé akty prawne dotyczące języka oparte na Konstytucji Czechosłowacji i Ustawie jazykowej z roku 1920, które regulowały podstawowe założenia państwowej (czechosłowackiej) polityki jazykowej. Przpomnijmy najwaźniejsze:

- 1) utworzono wtedy państwowy język „czechosłowacki” (*jazyk československý, čechoslovenština jako většinový jazyk státu* [=państwowy język większościowy]),
- 2) zatwierdzono oficjalnie języki mniejszościowe: niemiecki, polski, węgierski i rusiński (=ukraiński, łemkowski?),
- 3) ustalono regionalne sposoby używania języków mniejszościowych w szkolnictwie, urzędach, wojsku i sądownictwie w zależności od ilości mieszkańców deklarujących dany język.

Prawa jazykowe w Czechosłowacji miały charakter liberalny i opierały się na zasadzie:

Jazykově právní systém tohoto soustátí byl založen na formulačně velmi vágní rovnoprávnosti „všech jazyků zemských”, „jazyků v zemi obyčejných”. Tento stav jazykového práva byl provázen trvalým zápasem o faktické širší uplatnění češtiny a tendencemi legalizovat na českém a moravském zemském území faktickou hegemonií němčiny (Košenský 1998, s. 96).

Po zmianach politycznych w 1948 roku wprowadzono w treści Konstytucji z maja 1948 r. pojęcie Czechosłowacji jako państwa dwóch równoprawnych narodów słowiańskich Czechów i Słowaków i „jednolitego ludu” czechosłowackiego. Ustawa ta rezygnuje z określania praw mniejszości ze względu na wysiedlenie Niemców poza granice państwa. Konstytucja z 1960 r. (Ústava Československé so-

cialistické republiky ze dne 11. července 1960) zmienia nazwę państwa na „Československá socialistická republika” i jakby powraca do koncepcji jednego narodu czechosłowackiego, ale pod inną nazwą, mianowicie „ludu czechosłowackiego” (por. „tedy *de facto* včetně nedefinovaných menšin, bude tato ústava znamenat explicitní stanovení vztahu mezi českým a slovenským národem, popř. i menšinami; Košenský 1998, s. 97) zamieszkującego jedno federacyjne państwo. Sformułowanie o „dwóch narodach” i „jednym ludzie” było oczywiście podporządkowane politycznym celom z jednej strony – doktrynie komunistycznej wyrażającej internacjonalne cele klasowe i z drugiej – cele ukryte, chociaż posiadające pewne uzasadnienie w historycznych i ekonomicznych faktach – sprzyjanie hegemonii czeskiego narodu większościowego nad mniejszościowym słowackim, tym bardziej że konstytucja nie zajmowała się mniejszościami. Dopiero następna konstytucja z 1968 roku deklaruje, że państwo ma charakter federacyjny, składający się z dwóch równoprawnych narodów Czechów i Słowaków, którzy używają dwóch równoprawnych języków czeskiego i słowackiego. Razem jednak stanowią „lud pracujący” (*pracující lid ČSSR*). Wprowadza się też pojęcie narodowości (węgierska, niemiecka, polska, ukraińska [rusińska]), którym zapewnia się także prawa jazykowe:

Čl. 1. konstatuje zabezpečení možností všestranného rozvoje i národnostním menšinám. Čl. 3, odst. 1 zabezpečuje národnostem mimo jiné právo na vzdělání v jejich jazyku, právo užívat jejich jazyka v úředním styku v oblastech obývaných příslušnou národností, právo na tisk a informace v jejich jazyku (Košenský 1998, s. 97).

Mamy wreszcie Konstytucję z 1992 r. (Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992), która wprowadza nowy ustrój demokratyczny w miejsce autokratycznego „socjalistycznego” w zmienionym państwie o systemie unitarnym po wystąpieniu Słowacji z federacji. Podstawą tej ustawy zasadniczej jest:

Základní charakteristikou této ústavy je akcentace (západo)evropský pojetí liberalismu, individualismu. Takto pojatý občanský princip jako východisko k pojetí

státu znamená, že lze předpokládat menší míru pozornosti otázkám národa, národnosti a jazyka (Kořenský 1998, s. 98).

W wyniku takiego założenia politycznego w konstytucji poświęca się uwagę nie samemu językowi, ale prawom obywatelskim do używania wybranego języka i wybranej narodowości oraz wolnego rozwoju kulturalnego w wybranym języku (por. „V Ústavě je explicitně zakotveno právo menšin (čl. 6.), jde však o obecný koncept »menšina«, nikoli ještě »národnostní menšina«. V základním textu Ústavy tedy není přítomno žádné ustanovení týkající se národnostního a jazykového zákonodárství”). Ten liberalny charakter ustawy zasadniczej wobec języka ujawnia się też, a może przede wszystkim, w szeregu artykułach, które gwarantują prawa różnych mniejszości, wśród których wymienia się język:

Článek 3 Listiny stanoví, že základní práva a svobody se zaručují též bez rozdílů jazyka. Článek 23, odst. (2) deklaruje, že každý má právo svobodně rozhodovat o své národnosti. Hlava 3, odst. čl. 25, odst. (2) má následující znění: Občanům příslušejícím k národnostním a etnickým menšinám se za podmínek stanovených zákonem zaručuje též a) právo na vzdělání v jejich jazyku, b) právo užívat jejich jazyka v úředním styku, c) právo účasti na řešení věcí týkajících se národnostních a etnických menšin. Ústavní pořádek České republiky zaručuje právo volby národnosti, neváže užití ústavním pořádkem zaručených práv na jazykovou příslušnost a znalost jakéhokoliv, např. většinového jazyka (Kořenský 1998, s. 98).

Na podstawie wymienionych ustaleń (głównie zapewniających równość wszystkim językom) zaistniały szerokie możliwości realizowania praw mniejszościowych w zakresie macierzystego języka mniejszości, jak np. zakładania szkół z językami mniejszościowymi, korzystania z tłumaczy w wypadku nieznamomości lub słabej znajomości języka większościowego, tj. czeskiego.

W zakres polityki językowej według czeskich autorów (Kořenský 1998, s. 99) wchodzi także zagadnienia komunikacji z cudzoziemcami przebywającymi w Czechach okresowo (turyści, studenci, pracownicy). Chodzi w tym wypadku o umożliwienie im rozumienia tekstów czeskich (a więc nauczanie się języka większościowego) i zezwolenie na używanie własnego w stopniu pozwalającym na publiczne wypo-

wiedzi. Pozytywne skutki tych zaleceń ujawniły się w momencie wstąpienia Czech do Unii Europejskiej, kiedy to kontakty z cudzoziemcami zostały poszerzone. Zalecono też „otwarcie” na nowe języki, np. republik poradzieckich, także języków azjatyckich i in. Sprawy te regulują różne ustawy, które zostały uchwalone w latach 1992–1995 (Kořenský 1998, s. 100). Pozornie więc nie istnieje problem w Republice Czeskiej „języka państwowego”, ale przepisy prawne niższej rangi (np. różne ustawy ministerialne) w rzeczywistości włączają język czeski do funkcji, które gdzie indziej przypisuje się językowi państwowemu, np.: „jazyk vyučovací (srov. par. 3, odst. 1 školského zákona), jazyk úřední a jednací (srov. par. 33 zákona č. 182/1993 Sb., par. 18, odst. 1 jednacího řádu pro soudy č. 17/1992 Sb.), jazyk smluvní (par. 45, odst. 2 zákona č. 92/1991 Sb. ve znění zákona č. 210/1993 Sb.), služební jazyk (branný zákon, par. 3, odst. 1 v úplném znění č. 331/1992 Sb)” (Kořenský 1998, s. 100–101).

4. Edukacyjne akty prawne

Zwykle jedną z funkcji języka państwowego (oficjalnego, urzędowego) jest jego wyłączny udział w procesie nauczania i częściowo państwowego wychowania, więc w funkcji edukacyjno-ideologicznej (*jazyk vyučovací*). Ta druga funkcja ma wprawdzie charakter fakultatywny, ale w procesie nauczania w przeważającej liczbie przypadków obligatoryjny. Jest to jedna z najważniejszych funkcji języków państwowych. W Czechach właśnie tej funkcji (mimo braku terminu *język państwowy*) poświęca się sporo uwagi zarówno w odpowiednich przepisach prawnych jak i w praktyce szkolnej.

Władze czeskie troszczyły się o zagwarantowanie nauczania języka czeskiego na wszystkich poziomach szkolnictwa, przygotowując programy, podręczniki i dbając o wykształcenie odpowiednich nauczycieli.

W pierwszym rządzie idzie o przyswojenie przez uczniów normy języka standardowego we wszystkich postaciach jego funkcjonowania i we wszystkich stylach („Na území dnešní České republiky je vyučovacím jazykem český jazyk v podobě spisovné češtiny v její

psané a mluvené formě, označované obvykle jako hovorová čeština (k výjimkám ve školách jazykových menšin viz část 1)” (Čechová 1998, s. 101). W związku z tym istnieją przepisy, które:

- 1) gwarantują nauczanie języka czeskiego we wszystkich typach szkół (poza wyższymi niespecjalistycznymi, szkołami języków obcych i niektórymi szkołami z wykładowymi językami mniejszościowymi), wszystkich przedmiotów,
- 2) państwo gwarantuje zapewnienie odpowiedniej organizacji, instytucji, programów i zapewnienie środków materialnych do przeprowadzenia tego nauczania,
- 3) gwarantuje się odpowiednie podręczniki, których autorami są zwykle wybitni naukowcy z tytułami profesorskimi (np. J. Jelínek, V. Styblík, M. Staněk, A. Jedlička, P. Hauser, M. Čechová, V. Křístek), także praktycy (np. B. Sedláček), w nowszych czasach A. Tejnor Zd. Hlavsa, V. Martinková, J. Novotný),
- 4) zapewnia wykształcenie nauczycielom w szkołach wyższych i w szkołach nauczycielskich,
- 5) zapewnia badania nad systemem szkolnictwa, teorią nauczania i metodami nauczania. System nauczania języka czeskiego jest włączony do systemu wychowawczego (Čechová 1998, s. 101–109).

5. Problemy bilingwizmu

Po podziale federacji na dwa państwa (1993) należało uznać język słowacki za obcy, czego konsekwencją było rozluźnienie dotąd bliższych więzi genetycznych i komunikacyjnych między dwoma wspólnotami, tym bardziej że były one żywe w okresie funkcjonowania federacji a w początkowym okresie Czechosłowacji nawet oba języki uznawano za jeden twór komunikacyjny – język czechosłowacki. Przez decyzję o podziale państwa zerwana została długoletnia tradycja wspólnoty bilingwalnej. Dodać należy, że poprzez tradycję dawniejszą – jeszcze austro-węgierską i tę bliższą – z okresu lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku, gdy Czechosłowację zamieszkiwało ok. 3 000 000 Niemców – społeczeństwo było przyzwyczajone do

multilingwalności, z którą się ostatecznie rozstało w latach dziewięćdziesiątych. Skutki tego faktu są wielorakie. Dla struktury języka czeskiego –pozytywne, ponieważ zniknęła przyczyna systemowej interferencji, dla świadomości społecznej i skuteczności komunikacyjnej – niekorzystne, ponieważ naruszyła tolerancję dla „obcości” i utrudniła bezpośrednie kontakty międzyetniczne. Pojawił się natomiast nowy problem prawno-kulturowy i polityczny, dotychczas albo słabo dostrzegany, albo w ogóle pomijany z przyczyn politycznych – mianowicie zapewnienie innego statusu językom mniejszości, nowy stosunek do emancypacji języków regionalnych i etnicznych, co w Czechach stało się aktualne i zarazem społecznie i politycznie kłopotliwe w związku z tendencjami do usamodzielnienia języka morawskiego i brakiem elaboracji i kultywacji języka/języków romskich. Tym bardziej, że mozaika językowa Czech jest bardzo urozmaicona, chociaż z wyraźną przewagą większościowego języka czeskiego i ze słabą konkurencją innych języków „rozproszonych”.

6. Język morawski – nowy konkurent czeskiego

Nowym zjawiskiem w sytuacji językowej państwa, które formalnie zaistniało po 1993 roku, jest z jednej strony wygaśnięcie idei „małego laskiego języka literackiego”, który lansował bezskutecznie Óndra Łysohorský (por. Balowska 2000, 2006) a który uważano za konkurenta oficjalnej czeszczyzny na obszarze mieszanych polsko-czeskich gwar laskich, z drugiej – pojawienie się idei usamodzielnienia literackiego języka morawskiego (Šustek 1998, s. 128–142) i zagwarantowanie swobód językowych mniejszościom, zwłaszcza romskiej, której, w dużym stopniu niezalfabetyzowanej, stworzono możliwość nauczania w ich własnym języku romskim.

Najbardziej kłopotliwa jednak dla czeskiej polityki językowej jest próba usamodzielnienia morawskiego wariantu terytorialnego języka czeskiego jako samodzielnego języka. O różnicach w sytuacji językowej w Czechach i na Morawach oraz na Śląsku (cieszyńskim) wspomina także Daneš (1997, s. 15–16), chociaż pisze głównie o systemie,

a mniej o tendencjach do wydzielenia tego regionalnego dialektu jako samodzielnego języka. Pisze mianowicie tak:

Na území Čech lokální dialekty téměř vymizely, i když jistě zbytkové jevy existují nadále, a vznikl oblastní český interdialekt, v podstatě na základě pražsko-středočeském. Jeho dnešní celouzemní rozšíření vděčí zčásti poválečné migraci do pohraničí. Tato tzv. *obecná čeština* představuje především specifická (zjednodušená) flektivní paradigmata a jisté hláskové alternanty (střídnice). Avšak její norma není jednotná ani stabilní (jak uznávají i ti, kdo obecnou češtinu upřednostňují) [...]. Na Moravě a ve Slezsku je několikanásobná nářeční diferenciaci ještě živá. Vznikají, resp. se rozvíjejí, interdialekty (dosud však se nerýsuje nějaká *o b e c n ě m o r a v s k á k o i n ě* [podkr. moje – W.L.]). Běžně mluvená řeč v jednotlivých regionech představuje často směs daného interdialektu s více nebo méně výraznými rysy starého lokálního nářečí, standardu, popř. i obecné češtiny. Přitom se mluva městských center liší od mluvy na vesnicích (dokonce takto vzniká i jakási diglosie venkovských mluvěch). Celkem je užívání spisovné češtiny v ústní komunikaci na Moravě a ve Slezsku zřetelně častější než v Čechách a postoje mluvčích k užívání spisovného standardu pozitivnější než v Čechách a přitom ovšem oblastně česká „obecná čeština“ bývá často hodnocena jako hrubá a také jako rys nevídaného pragocentrismu. [...] Jak se bude dále vyvíjet sféra běžně mluvené češtiny, lze jen obtížně předvídat. Máme předpokládat nejprve konstituování jakési „obecné moravštiny“, která by pak (kdy?) jaksi splynula s českou obecnou češtinou, takže by vznikla opravdu obecná, tj. celonárodní běžně mluvená čeština? Anebo je předpoklad onoho moravského stupně zbytečný? Pohyb obyvatelstva, migrace, snadná komunikace a kontakty, a jména působení masmédií spojených s pražským politicko-kulturním centrem mají na šíření obecné češtiny na celém českém, moravském a slezském území stále větší vliv. Avšak rychlost a hloubku tohoto šíření dovedeme dnes stěží odhadnout, právě tak jako interakci obecné češtiny, která se rovněž sama vyvíjí, s existujícími nadnářečními varietaми, popř. i s jazykem spisovným [...] (Daneš 1997, s. 15–16).

Starania o usamodzielnienie dialektów i interdialektów morawskich w postaci języka standardowego nie rokują nadziei na pomyślność wobec słabej reprezentacji i aktywności elit regionalnych i małego postępu w przygotowaniu normy (por. Šustek 1998, s. 128–142).

7. Nowa sytuacja językowa i potrzeba planowania nowego korpusu

W okresie władzy komunistycznej kodyfikacją i kulturą języka czeskiego zajmował się Instytut Języka Czeskiego (Ústav pro jazyk český) przy Czeskiej Akademii Nauk, którego decyzje w zasadzie były wiążące dla praktyki. Instytucja ta bowiem korzystała z zaufania władz państwowych a przede wszystkim politycznych. W działalności tego Instytutu, który grupował szereg wybitnych uczonych, poświęcano sporo miejsca sprawom ideologicznym, zwłaszcza metodologii marksistowsko-leninowskiej w lingwistyce i praktyce językowej. Pomimo takich zainteresowań nie oderwano się jednak od znakomitej tradycji Praskiego Koła Lingwistycznego, które, jak wiadomo, wypracowało teoretyczne podstawy stratyfikacji języka, stylistyki, normy i kodyfikacji. Z tego dorobku czescy lingwiści korzystali obficie i dlatego poziom ich prac teoretycznych – pomimo ograniczeń ideologicznych i politycznych, które im z góry narzucano, jest wysoki i liczący się w slawistyce.

Jak już wspomnieliśmy dzięki teoretycznym osiągnięciom Praskiego Koła Lingwistycznego już w latach trzydziestych czeska lingwistyka dorobiła się porządnej teorii normowania języka i stylów (Bohuslav Havranek). Dlatego też w czasach powojennych kontynuowały tej szkoły (jak np. A. Jedlička, M. Jelinek, J. Chloupek) podtrzymały podstawowe teoretyczne zasady normowania, co spowodowało, że przynajmniej po części problem ten w praktyce rozwiązywano pozytywnie, mimo ideologicznych nacisków ze strony władz. Jednak „Najwyraźniejszy rozdźwięk pomiędzy normą systemową języka czeskiego a normami stylowymi (a nieco później i normami komunikacyjnymi) nastąpił w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (por. Nebeská 1996, s. 55), kiedy np. norma syntaktyczna była zbyt wąska, aby objąć ówczesne zmiany, zachodzące w języku mówionym (ale także, choć w mniejszym zakresie, w języku literackim pisanym). Mimo to nie nastąpiła żadna korekta normy systemowej. Pojawiła się jedynie teoria centrum i peryferiów, która była niejako poszerzeniem normy (jako jej wariantywność). Zgodnie z tą zasadą „nie wszystkie elementy systemu językowego mogą być mierzone tą samą miarą, a stopień integracji poszczególnych jednostek z systemem jest zależ-

ny nie tylko od czynników wewnątrzjęzykowych, ale przede wszystkim od użytkowników danego języka” (Balowski 2001, s. 37). Mimo utrwalenia się tej świadomości nie zdecydowano się na normę wariantywną, jak np. w języku polskim, ale na jednolitą/ ujednoliconą normę języka czeskiego. Tymczasem uzus daleko odbiegał od teoretycznej kodyfikacji. Powstało więc do rozwiązania teoretycznego i praktycznego podstawowe zagadnienie – rozdziwisku między normą a uzusem, który faktycznie na wszystkich poziomach systemu wykazywał się wariacją, często dubletowością form (np. we fleksji). Rozstrzygnięto je kompromisowo, wprowadzając pojęcie języka standardowego na podstawie stratyfikacji Havránka, który wyróżnił odmiany: język standardowy (podstawowy), odmiany substandardowe, interdialekty i dialekty. Przy tym ze względu na stopień nasycenia normą i wysoki stopień kodyfikacji wyróżniono najwyższą formę prestiżową języka – język literacki (*spisovná čeština*). Prace nad teorią normowania ze względu na dynamikę ewolucji języka czeskiego pod koniec XX wieku rozwinęły się dość szeroko i traktowano je jako przygotowanie do ustalenia nowej polityki językowej w zakresie statycznej kodyfikacji, która, jak wiadomo, nigdy nie nadąża za dynamicznym uzusem. Okazało się jednak w praktyce rzeczą niemożliwą przeprowadzenie szerokich weryfikacji w planie uzusu nad wyznaczeniem progresji poszczególnych wyrazów i odpowiednim ich wartościowaniem do obiegu publicznego (Balowski 2001)

Po „aksamitnej rewolucji” listopadzie 1989 sytuacja się zmienia, gdy zaczęły działać nowe struktury demokratycznego państwa (Balowski 2001). W praktyce jednak początkowo unikano poważniejszych reform kodyfikacyjnych, chociaż pilnym zadaniem normatywnym stało się usunięcie z zasobu czeszczyzny bogatej „nowomowy”, którą Václav Havel nazwał *ideologické esperanto* (Balowski 2001, s. 26) pozostawionej w spadku po poprzednim ustroju oraz ustosunkowanie się do zmian w różnych odmianach języka i stylach już dokonanych i w dalszym ciągu postępujących. Zmiany te występowały w warstwie nieliterackiego języka potocznego (*obecná čeština*) i w mówionej odmianie języka ogólnego (*hovorová čeština*), które w latach osiemdzie-

siątych uległy znacznemu zbliżeniu. W tym zaniechaniu można widzieć purystyczny stosunek do najnowszej ewolucji języka. Balowski sytuacje te opisuje następująco:

Podczas gdy w środkowej części Czech językiem potocznym była *obecná čeština*, na terenie Moraw i Śląska tę funkcję pełniły *hovorová čeština* lub miejscowe dialekty czy interdialekty (np. na Morawach – *obecná moravština*). Ponadto język potoczny (*obecná čeština*) i mówiona odmiana języka czeskiego (*hovorová čeština*) pod koniec lat osiemdziesiątych w wielu przypadkach były zbliżone, co praskim badaczom dało podstawę do uznania ich za konkretyzującą normy potoczno-użytkowej (Balowski 2002, s. 5).

W ten sposób powstał rozbrat między normatywną (purystyczną) oficjalnością a nieoficjalnością, czyli społecznym uzusem. Ten drugi nurt był wspierany w okresie komunizmu przez coraz aktywniejszą działalność tzw. „samizdatu”, czyli nielegalnych wydawnictw pozacenzuralnych. Wprowadzenie świeżych innowacji do obiegu normowanego w nowych demokratycznych warunkach uzusu znalazło wsparcie prestiżowe w środowisku lingwistycznym (np. przez Daneša), ale z drugiej strony spotkało się także z krytyką z powodu zachwiania normy, przesadnego nacisku elementów żargonowych i emocjonalizmów na publiczny i wzorcowy język literacki (*spisovná čeština*). W społeczeństwie zaś pojawił się niepokój o kondycję tej odmiany języka, podejrzenie o jego zubożenie głównie pod wpływem obcym, zwłaszcza niemieckim (zadziałały także czynniki polityczne, obawa przed powrotem wysiedlonych po wojnie Niemców). Rozpoczęto więc dyskusję nad potrzebą uchwalenia „czeskiej ustawy językowej”, czego domagały się niektóre partie, głosząc nacjonalistyczne hasła przedwyborcze z programem językowym (Balowski 2001, s. 30).

8. Kodyfikacja ortografii

Kodyfikację rozpoczęto od ortografii, ponieważ nie dokonano elaboracji w tym dziale przez cztery dziesiątki lat (od 1957 r.). Przeprowadzono ją w 1993 r. z uzupełnieniami w 1994 r. z myślą o zrównoważeniu nowych relacji między odmianami literacką i potoczną w zakresie wymowy i pisowni także świeżo zapożyczonych wyrazów. Nieod-

zowna okazała się też rewizja kwalifikatorów oceniających nazywane przedmioty (w tym wypadku najczęściej chodziło o wielkie i małe litery) w związku z nowymi zasadami wartościowania nazywanej rzezywistości. Próba wprowadzenia w roku 1993 nowych zasad ortografii jednak się nie powiodła, została bowiem zbojkotowana przez użytkowników – głównie prasę i przez większość społeczeństwa.

Jeżeli chodzi o wartościowanie, to chodziło przede wszystkim o wyrazy dotyczące religii a w zakresie wymowy o pominięcie oznakowania samogłosek długich wobec ich zaniku w uzusie np. „długość samogłosek w wyrazach obcych, która powoli zanika lub dopuszcza wariantywność” (Balowski 2001, s. 43). W zasadzie nie powiodła się próba kodyfikacji fonetycznej (poza przypadkami leksykalnymi z samogłoskami długimi), wprowadzono kilka zmian w zakresie słowotwórstwa, zwłaszcza w tworzeniu nazw żeńskich od nazwisk i imion (ważny problem społeczny). W tej dziedzinie na podstawie przeprowadzonej ankiety zalecono:

[...] wprowadzenie dubletów żeńskich w typach czeskich nazwisk: *Osolsobě* (*Osolsobová* i *Osolsobě*), *Bezstarosti* (*Bezstarostová* i *Bezstarosti*); obcych nazwisk zakończonych na samogłoskę długą: *-a* (*Dica: Dicaova* i *Dica*), *-e* (*Olle: Olle-ova* i *Olle*), *-ó* (*Ardó: Ardóova* i *Ardó*), *-óo* (*Jóo: Jóova* i *Jóo*) i krótką *-il-y* (*Filipi: Filipiova* i *Filipi*, *Va/ery: Va/eryova* i *Va/ery*) oraz *-u* (*Baru: Baruova* i *Baru*). Te zmiany jednak zalecano w praktyce prawnej, nie w codziennej komunikacji (np. w prasie czy telewizji), gdzie zalecono używanie form z sufiksem *-ova*, aby odbiorca był pewien, że mówi się o kobiecie, a nie o mężczyźnie. Dotyczy to również literatury pięknej. W przypadku imion sytuacja jest podobna. Mają one identyfikować płęć osoby. Mogą więc istnieć dublety graficzne: grafia czeska – grafia obca (*Karolina* i *Carolina*), ponieważ imiona obecnie „stają się” międzynarodowe, a ich obcojęzyczny zapis nie jest już tak rażący (jest to dla ankietowanych problem drugorzędny), byleby jednoznacznie spełniały swoją podstawową funkcję. Nową propozycją jest również projekt używania dwóch imion (*Karolina Marie*) lub imion podwójnych (*Eva-Marie*) (Balowski 2001, s. 46).

Pojawiły się też liczne rozprawy naukowe na temat adaptacji obcego słownictwa w języku czeskim, nowych znaczeń, użyć stylistycznych, synonimów itd., które kwalifikowano lub dezawuowano do użycia publicznego (Balowski 2001, s. 46–48).

9. Stosunek do pożyczek obcych

Jak we wszystkich krajach poskomunistycznych tak i w Czechach problemem stają się polityczne pożyczki rosyjskie i nowe anglicyzmy. O tym zasobie słownikowym i stosunku polityki językowej do nich Daneš przedstawia taki pogląd:

Na první pohled je nejnápadnější vliv angličtiny ve slovní zásobě. Bohatý materiál podává především speciální stať našeho souboru pojednávající o anglicismech a mnoho příkladů se najde i v dalších, speciálních staťích. Anglicismy, staršími, novějšími i zcela novými a stále přibývajícimi, jsou dnešní psané i mluvené jazykové projevy silně prostoupeny, a to v nejrůznějších komunikačních oblastech (s rozdíly generačnimi) a v různé stylové platnosti. Zdrojem jsou knihy, časopisy, masmediální i přímý styk z cizinci (doma i na cestách). Z této skutečnosti, jakož i z povahy anglického pravopisu a výslovnosti plyne i značná nejednotnost v psaní a výslovnosti (při čemž hraje úlohu i poměrně malá znalost angličtiny u českých mluvčích). Je třeba poznamenat, že zatímco vliv ruštiny na češtinu během komunistického režimu a tlaku u nás nebyl kupodivu velký (maximální byl v oblasti politické organizace a ideologie, nevelký v odborné terminologii vědecké a technické a minimální v oblasti běžného denního styku), je současný vliv angličtiny přímo masivní (některé anglické prvky pronikaly do češtiny ovšem i v období komunistickém, hlavně v technice, vědě, sportu a zábavě, zejména hudbě), počínaje komunikativními oblastmi společensky nejvyššími a konče populární zábavou a nejvšednějším stykem lidí. Je to jistě zajímavý paradox sociolingvistický, pro jehož vysvětlení je možné uvést několik momentů. Za prvé ruština nebyla z pochopitelných důvodů jazykem u obyvatelstva oblíbeným a hodnoty, které zprostředkovávala, byly nesrovnatelné s lákavostí hodnot, jež nabízel svět západní. (Užívalo se ovšem „sovětismů”, tj. ruských slov označujících typické sovětské skutečnosti; ty však dnes z jazyka vymizely.) Za druhé vnější neomalený nátlak zřejmě vzbuzuje k vyžadovaným jevům spíše nechuť až odpor, lidé přijímají raději to, co si mohou svobodně vybrat. Zároveň ovšem nelze nevidět, že na dnešním, někdy až bezhlavém přejímání anglických výrazů má svůj podíl reklama v širokém smyslu, skrytá i zjevná (ekonomická i politická), mnohdy až „barnumská”. Připomeneme na tomto místě zvlášt' snad jen tu skutečnost, že se slova anglická (resp. k nám přes angličtinu přicházející nebo se šířící) objevují nezdědka vlastně zbytečně [...] (Daneš 1997, s. 20).

Szerzej też otwiera się potrzeba na nowe słowa z dziedziny religijnej, zwłaszcza te, które uległy zapomnieniu w czasach władzy komunistycznej.

Na początku lat dziewięćdziesiątych zamienia się używanie języka rosyjskiego, który dotychczas był powszechnie traktowany jako język międzynarodowy i niemal drugi język ojczysty, na angielski, wobec którego nie było społecznego oporu w takich rozmiarach jak wobec rosyjskiego. Widziano bowiem we wpływach angielszczyzny (i niemieckiej) korzyści ekonomiczne i cywilizacyjne (technika, komputeryzacja, ekonomia). Pewne trudności adaptacyjne elementów angielskich do systemu czeskiego (np. derywaty żeńskie) stwarzały jednak zaporę dla wielu pożyczek.

10. Próby ewaluacji normy

Jiří Kraus, chcąc określić nową sytuację języka czeskiego po aksamiitnej rewolucji i uzyskać dane co do nowej polityki językowej (*status planning*) oraz dane do stwierdzenia stopnia aktywności organizacyjnej w zakresie utrzymywania odpowiedniego poziomu kultury językowej (m.in. przestrzegania normy, tj. *corpus planning*, podjął w 1995 roku badania ankietowe, które miałyby odpowiedzieć na pytanie, czy Czesi odczuwają zagrożenie językowe w nowej sytuacji ustrojowej i jak oceniają stan swojego języka.

Większość ankietowanych uznała, że czeski język potoczny w latach 1990–1994 się nie zmienił. Podobnie rysuje się sytuacja w przypadku języka literackiego, chociaż poziom języka telewizji i polityki (programów przygotowywanych wcześniej w formie pisemnej, jak również wystąpień polityków) znacznie spadł i nie można go uznać za zadawalający. [Jednak] około 20% respondentów, zwłaszcza ludzie starsi, potwierdziło w ankiecie pogorszenie się poziomu języka czeskiego (dotyczy to zarówno języka literackiego, jak i potocznego) (Balowski 2001, s. 33).

Mimo tej krytycznej oceny poziomu przestrzegania normy językowej w praktyce, uczestnicy ankiety nie stwierdzali zagrożeń.

11. Podsumowanie

Współczesny status języka czeskiego wydaje się stabilny. Akty prawne zapewniają uporządkowany uzus tego zdecydowanego większościowego języka w wielonarodowościowym państwie z dominują-

cym narodem czeskim (90-94 %) we wszystkich dziedzinach życia społecznego i gwarantują językom mniejszościowym właściwy uzus na obszarach terytorialnych zamieszkałych przez mniejszości. Zaslugują też na uwagę gwarancje w zakresie edukacji językowej zarówno w języku czeskim jak i w językach mniejszościowych. Prawa językowe w Czechach, podobnie jak wcześniej w Czechosłowacji, mają charakter liberalny i opierają się na zasadzie wolności wyboru nacji, języka i edukacji. Ustawy nie wyznaczają języka państwowego (urzędowego), ale większościowy język czeski uważają za najbardziej dogodny narzędnik komunikacyjny w wielojęzycznym państwie i z tego powodu podlega on obiektywnej („niemiej”) preferencji.

Jeżeli chodzi o problemy wiążące się z unormowaniem korpusu, głównie kodyfikacyjne w polityce językowej nowych Czech, to próby jej przeprowadzenia nie odrywają języka od tradycyjnie ustalonego korpusu. Poszukuje się jednak sposobów na wyrównanie rozbieżności między normą a uzusem, zwłaszcza w obrębie odmian ogólnych, głównie zaś odmiany literackiej. Propozycje reform w tej dziedzinie są wyważone, umiarkowane i liczące się z odbiorcami i ich możliwościami percepcyjnymi, którzy jednak wykazują wobec tych prób daleko idący krytycyzm i nie zawsze wyrażają dla nich aprobatę społeczną. Jest to zjawisko wyjątkowe w językowym świecie sławistycznym świadczące o utrwalonym poczuciu obywatelskiej demokracji.

Na podstawie zarysowanego opisu sytuacji języka czeskiego ze strony lingwistów czeskich wyszły pewne postulaty normatywne oparte na wizji prognostycznej. Istnieje grupa, która:

[...] podporują proces radikálnej modernizace a zjednodušení standardu a věří, že by bylo možné a rozumné tento proces pomocí různých zásahů urychlit. Tento preskriptivní a manipulativní přístup k jazykovému vývoji se nám však jeví jako značně problematický, neboť je ve zřejmém rozporu s elementárními zkušenostmi a poznatky sociologie jazyka (Daneš 1997, s. 17).

Chodzi tu głównie o oczyszczenie „języka zepsutego” przez władze komunistyczne i przywrócenie mu narodowej godności i etyki. Ar-

gumentuje się te czynności naprawcze patriotyzmem i etyką. Nie obca też jest myśl o „równaniu w dół” normy:

Většinou bývá tento problematický přístup spojen s tendencí k nivelizaci vnitřní stylistické diferenciaci standardu, především se výrazy vyšších stylových vrstev a prostředky zastarávající a archaické považují za zbytečné a komplikující příkrasy. Tyto tendence však rozhodně nepředstavují rozhodující směřování ani v lingvistice, ani ve veřejném jazykovém mínění (Daneš 1997, s. 17).

Opowiadający się za takim procesem normowania powołują się na współczesne tendencje rozwojowe idące w kierunku kultury masowej, globalnej polityki i ekonomii oraz widzenia rzeczy z perspektywy rozwojowej, a nie historycznej. Widzą taką przyszłość języka w dyferencjacji a nie homogenizacji normy. Za tym sposobem normowania opowiadają się przeważnie ludzie młodszy.

W Czechach działają organizacje i czasopisma zajmujące się upowszechnieniem normy językowej i pielęgnacją języka ojczystego. Opierają się na solidnej teorii kultury języka, którą wypracowali członkowie Lingwistycznego Koła Praskiego a kontynuowali wybitni współcześni lingwiści czescy (Havránek, Daneš, Jedlička, Kraus, Chloupek, Jelinek, Sgall i in.). Język czeski miał zagwarantowane miejsce w prasie i telewizji, w okresie „czechosłowackim” z wyraźną przewagą nad językiem słowackim. Dobrze też jest teoretycznie opracowana polityka językowa, która ma duży wpływ na społeczne rozwiązania praktyczne. Czeszczyzna ma zapewnione prawne, kulturalne i zdaje się, ekonomiczne, warunki nieskrępowanego rozwoju wraz z innymi językami mniejszościowymi w demokratycznym państwie. Zdaje się też, że droga do unifikacji czesczczyzny standardowej występującej obecnie w trzech odmianach jest otwarta, ponieważ klasyczne gwary ludowe znajdują się w zaniku z powodu dokonanej w latach władzy komunistycznej kolektywizacji rolnictwa i dokończonej urbanizacji. Procesy te doprowadziły do powstania substandardów miejskich i interdialektów, na których bazuje *obecna čeština*.

Znając pragmatyzm społeczeństwa czeskiego i zdolności innowacyjne czeskiej lingwistyki, należy oczekiwać, że polityka językowa Czech, dobrze już przygotowana teoretycznie, wypracuje także wzor-

cowy model nowoczesnej, europejskiej idei językowej przystosowanej dla podlegającego zmianom obszaru Słowiańszczyzny.

Literatura

- B a l o w s k a G., 2000, *Formowanie się idei laskiego języka literackiego*, „Socjolingwistyka” 16, s. 8596.
- B a l o w s k a G., 2006, „Ляшский литературный язык” на фоне чешского языкового пространства. Проблемы фонетики и морфологии, [w:] *Путь к родному слову Сборник научных статей к 60-летию профессора Р.И. Кудряшовой*, ред. Е.В. Брысина, В.И. Супрун, Издательство ВГПУ, Волгоград, s. 106–121.
- B a l o w s k i M., 2001, *Kodyfikacja języka czeskiego po roku 1990*, „Bohemistyka”, nr 1, s. 2751.
- B a l o w s k i M., 2002, *Sytuacja języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo*, red. J. Siatkowski, t. X, Energeia, Warszawa, s. 513.
- B o s á k J. (red.), 1998, *Slovenský jazyk*, IFP UO, Opole.
- Č e c h o v á M., 1998, *Komunikační a slohová výchova*, Nakladatelství ISV, Praha.
- D a n e š F. a kol., 1997, *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Academia, Praha, s. 12–24.
- D o b r o v s k ý J., 1809, *Ausführliches Legegebäude der böhmischen Sprache*, Praha.
- K o ř e n s k ý J., 1997, *Vícejazyčná komunikace v českých zemích*, [in:] F. Daneš a kol., *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Academia, Praha, s. 264–270.
- K o ř e n s k ý J., 1998, *Jazyková politika*, [in:] *Český jazyk*, red. J. Kořenský, IFP UO, Opole, s. 95–109.
- K r a u s J., 1991, *Do novho ronku »Na ei«*, „Nae e”, s. 1–5.
- L o t k o E., 1997, *Synchronn konfrontace etiny a poltiny*, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc.
- N e b e s k á I., 1996, *Jazyk, norma, spisovnost*, FF UK, Praha.